

a felhasznált források, szakirodalom és a névmutató zárja, amely megkönnyíti a keresést, ha egy bizonyos személyt szeretnénk fellelni a kötetekben, azok végigböngészése nélkül.

Mindkét kötetbe belekerültek a korabeli hadiokmányokhoz csatolt helyzetterképek is.

A harctudósítások olyan érdekes információkkal szolgálhatnak, mint például a 9. könnyű tüzérezred útegeinek lőszerfogyasztása január 14–26. között vagy január 12-ei állapot szerint jelentett állománya és vesztesége (sebesült, beteg, eltűnt stb.).

Miről tanuskodnak a megjelentetett harctéri naplók? Rövidebb (Lancsák Lajos tüzér) vagy bővebb formában (Vida István őrvezető) tárják eléink a szerzőik által átélt élményeket, gondolataikat és vágyaikat, ezáltal az egyes katonák gondolatvilágának, honvágyának, harctéri szolgálatuk mielőbbi befejezésébe vetett hitének, reményének megismerését segítik elő.

A kötetek fő erejét és pozitívumát az adja, hogy a m. kir. Honvédség doni hídfőcsaták iránt érdeklődőkön kívül azok a leszármazottak, rokonok is haszonnal forgathatják, akik felmenői a fentebb említett seregtest csapatteiben szolgáltak. Minden eltűnt vagy hősi halott sorsára nem adnak választ a könyvek, ez nem is a céljuk. Viszont az itt elmondott történetek, sorsok révén bárki, nem csak a rokonok, hozzátartozók, megismerhetik azokat az eseményeket és viszonyokat, élethelyzeteket, melyeket szeretteik átélhettek. A könyvek segítségével fogalmat alkothatnak arról, hogy mit kellett átélnie a honvédnek a keleti front csatáiban, a kegyetlen hidegben végrehajtott visszavonulás során, hogy milyen körülmények között működtek azok a csapattek, és mi lett az alakulatok sorsa, ahol rokonaik szolgáltak.

Reszegi Zsolt

OLEKSANDR PAHIRIA

MIZH VIJNOIU TA MYROM

Vidnosny mizh OUN i UPA ta zbrojnymy sylamy Uhorshchyny (1939–1945)

(Háború és béke mezsgyéjén: az Ukrán Nacionalisták Szervezete és az Ukrán Felkelő Hadsereg kapcsolatai a Magyar Honvédség alakulataival [1939–1945.] Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii, biblioteka – tom 12. Litopys UPA, L'viv–Toronto, 2014. 584 o. ISBN 9789662105513 [Ukraine], 9781897431559 [Canada])

Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája könyvsorozat 12. tagjaként az azonos nevű kanadai–ukrajnai kiadó gondozásában jelent meg 2014-ben Olekszandr Pahirja (Oleksandr Pahiria) fiatal ukrán történész¹ ukrán nyelvű kötete, disszertációjának monografikus változata az Ukrán Felkelő Hadsereg és a Magyar Honvédség kapcsolattörténetéről a második világháború időszakában. Az 1929-ben a nyugati emigráció tagjai által alapított, az ukrán államiság eszméjét hirdető Ukrán Nacionalisták Szervezete (Orhanizatsiya Ukrayins'kykh Natsionalistiv – OUN), valamint a második világháború időszakában belőle kinövő Ukrán Felkelő Hadsereg (Ukrayins'ka Povstans'ka Armiya – UPA) megítélését mind a mai napig széles körű történészi viták kísérik, sőt, változó intenzitással, de az utóbbi bő két évtized során Ukrajnában a napi politika, a nemzet- és államépítő diskurzus is az egyik alapvető viszonyítási pontként kezeli. Érthető, hogy miért: az Ukrán Felkelő Hadsereg szerepének

¹ Az anyanyelvén kívül angolul beszélő szerző 2013-ban védte meg kandidátusi disszertációját a kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetemen. Dolgozott többek között az Ukrán Biztonsági Szolgálat Ágazati Állami Levéltárában. Jelenleg a leMBERGI „Terrorterület” Totalitárius Rendszerek Emlékmúzeuma tudományos munkatársa. Több könyv szerzője, dokumentumfilmek szakértője. Magyarul megjelent dokumentumkötetete *Horváth Miklóssal* közösen: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956.* Budapest, Argumentum, 2012. Korábban lásd még *Olekszandr Pahirja: Fejezetek az ukrán felkelő hadsereg és a magyar megszálló csapatok kapcsolattörténetéből: Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 496–512. o.

megítélésével osztja úgymond nemzetire, illetve oroszpartira a véleményformálókat, valamint magát a társadalmat is.

Pahirja kétségtelenül azok közé tartozik, akik a második világháborúnak ezt a fejezetét nemzeti-hazafias szempontból vizsgálják. Az Ukrán Felkelő Hadsereg, mint illegális szervezet legitimálásának egyik eszköze volt, hogy önálló szubjektumként tárgyalópartneri viszonyt igyekezett kialakítani az események szereplőivel, így a Magyar Honvédséggel is – véli a szerző. A Magyar Honvédség megítélése ebből a szempontból kettős: egyrészt megszálló volt az ukrán területeken annak minden súlyos következményével együtt, másrészt ugyanazon szövetségi háló tagja a németek oldalán a Szovjetunióval szemben. Pahirja a magyarokat Németország „szatellitjeként” határozza meg, míg az Ukrán Felkelő Hadsereget ebben a vonatkozásban is igyekszik függetleníteni. A Magyar Honvédség egyszerre ellenség és potenciális szövetségi, a világháború egy adott szakaszában, 1943–44-ben pedig a legfontosabb partner az Ukrán Felkelő Hadsereg számára a megszállt ukrán területeken. A monográfia ennek a következtetésnek a jogosságát igyekszik megalapozni. A szerző munkája megírása során főként a nyugati emigrációban az Ukrán Felkelő Hadsereggel kapcsolatban keletkezett szakirodalomra, a memoárirodalomra, saját maga által készített „oral history” interjúkra, valamint összesen kilenc – elsősorban ukrainai – levéltár anyagára támaszkodott. Ukrainai történeteket a kérdéssel az 1990-es évek eleje óta foglalkoznak, azonban eddig legfeljebb epizódtörténeteket sikerült feltárniuk, ami még mindig több mint amit a magyar szakirodalom fel tud mutatni.²

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik. A melléklet terjedelmes dokumentumgyűjteményt, valamint a fontosabb személyiségek rövid életrajzát tartalmazza. A tájékozódást segíti az egybeszerkesztett név-, hely- és tárgymutató. Külön említésre méltó a könyv illusztráltsága – 148 archív fotó kapott benne helyet, bár többségük köztörténeti jellegű, és sajnálatos módon a fotók forrása nincs feltüntetve. A főszöveg legnagyobb hányadát a konkrét eseteleírások teszik ki. A számos negatív jelenség ellenére a szerző részéről végig az alaphang a magyar kapcsolat fontosságának, a tény pozitív megítélésének előtérbe állítása, illetve annak hangsúlyozása, hogy ez nem volt rendkívüli, unikális jelenség, a korban elterjedt volt ez a fajta kapcsolattartás a különböző országok és népek hadseregei és a „különböző irreguláris alakulatok” között. A szubjektív olvasó úgy érezheti, hogy a feszültséget nem a háborús körülmények között végrehajtott súlyos cselekedetek teremtik meg, hanem Kárpátalja kérdése, amelyhez újra és újra visszatérünk. Erről a kérdéstről a magyarok nem tárgyalnak, az ukránok pedig „taktikusan” nem feszítik túl a húrt.

Az I. fejezet az 1939-től 1943 elejéig terjedő időszakot öleli fel. A szerző az eseménytörténetet 1939 márciusával indítja, amikor a magyar hadsereg „véres megszállása” véget vetett a „független kárpátukrán köztársaság” felállítására tett kísérletnek.³ A katonai térfoglalás után a magyar kárpátaljai hatalom részéről a „terror és megtorlás” hónapjai következtek, ami végletesen ellenséges viszonyt eredményezett a magyarok és a kárpátukrán állam hívei között. A Horthy-korszakban a legfontosabb politikai törekvések egyike volt a ruszinok-ukránok elszakítása etnikai értelemben is a Kárpátok túloldalán élő testvérközösségtől. Miután Kárpátalja elveszett, illetve 1939 szeptemberében a Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka nyomán megszállta a „nyugat-ukrán területeket”,⁴ az ukrán nacionalista eszme egyetlen életben tartója az Ukrán Nacionalisták Szervezete lett, amely tevékenységének fókuszában éppen ezek a régiók álltak. Az utóbbi szervezet már az Avgusztin Volosin-féle Kárpáti Ukrajnával is szoros kapcsolatban állt, ahol 1939 márciusa után, az üldöztetés ellenére, számos helyi aktivistája maradt. Amikor 1940 elején az Ukrán Nacionalisták Szervezete kettészakadt a mérsékelt Melnik-féle⁵ szárnyra (OUN-M) és a radikális banderistákra⁶

² A szerző elsősorban Ravasz István munkásságára utal, illetve megemlíti Ungváry Krisztián és Ormos Mária nevét.

³ A magyar szakirodalomban: Kárpátalja visszacsatolása. A kérdéstről a legfrissebb szakirodalom, amely összefoglalja a lengyel, a szlovák, a cseh, a német, a román, a szovjet, a magyar és az ukrán olvasatokat nemzetközi szerzőgárda közreműködésével: *Fedinec Csilla* (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig*. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Pozsony, Kalligram, 2014.

⁴ Mind a mai napig ezt a régiót nevezik nyugat-ukrán területeknek, noha Ukrajna legnyugatibb megyéje a második világháború vége óta Kárpátalja, amelyik szintén „ukrán etnikai terület”.

⁵ Andrij Melnik (1890–1964).

⁶ Sztepan Bandera (1909–1959).

(OUN-B), a kárpátaljai nacionalisták az utóbbiak táborát gyarapították. A banderista szárny fegyveres szervezete volt az Ukrán Felkelő Hadsereg, amelynek tagjai között ott voltak többek között az 1939-es kárpátaljai harcokban részt vevő egykori szics gárdisták. Az Ukrán Felkelő Hadsereg 1942 és 1945 között önálló katonai alakulatként lépett fel Ukrajna területén, utána egészen 1954-ig partizánharcot folytatott a Szovjetunió nyugati megyéiben, beleértve Kárpátalja hegyvidéki területeit.

Pahirja szerint Magyarország elsősorban a revízió általi területgyarapodásának megóvása érdekében lett Németország szövetségese „a Szovjetunió elleni agresszióban”. A magyar katonaság a keleti fronton végig „ukrán etnikai területeken” harcolt. Röviddel a „német–szovjet háború” kitörése után, 1941. június 30-án Lembergben a banderisták kiáltványban jelentették be az „Ukrán Állam újjáállítását”, s partizánakciókba kezdtek a Vörös Hadsereg ellen. A banderista partizánok július 2-án Kolomijánál találkoztak először magyar katonákkal, melynek során tűzharc alakult ki. A konfliktust azonban sikerült gyorsan lezárni, a halottakat kölcsönös tiszteletadással temették el. A magyarok rendre elismerték az egyes településeken kinyilvánított új ukrán hatalmat, ugyanakkor „brutális magatartást” tanúsítottak a helyi lakossággal szemben, ami mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy elkönfiskálták minden mozdíthatót. Pahirja szerint a nacionalisták az addig ellenségesnek tekintett Magyarországhoz fűződő viszonyukat „nemzeti érdekből” vizsgálták felül, azonban ez a viszony továbbra is inkább óvatos, mint baráti volt. A magyarok hozzáállása azzal magyarázható, hogy azt hitték, az ukránok függetlenségi mozgalma mögött német jóváhagyás van.

Ez a türelmi időszak július közepéig tartott, amikortól az elfoglalt településeken megkezdődött a magyar katonai közigazgatás érvényesítése. A szerző úgy véli ebben többek között közrejátszott, hogy ekkorra megkapták az utasítást Berlinton az ukrán függetlenségi törekvések felszámolására Sztanyiszlav (ma: Ivano-Frankivszk) megye területén, amit a németek már megtettek Lemberg környékén, illetve Horthynak területi aspirációi voltak a régióval kapcsolatban. Augusztusra a teljes „Kárpát-mellék” német adminisztráció alá került, Magyarország azonban ezután sem tett le arról az elképzeléséről, hogy Galíciát osszák ketté: északi része maradjon a (krakkói) német főkormányzó-ság keretein belül, a déli – a Magyar Honvédség által 1941 júliusában megszállt – részét pedig csatolják Magyarországhoz. Magyarország ezt „politikai kompenzációnak” tekintette a Szovjetunió elleni háborúban való részvételért, illetve a történelmi Halicsi Fejedelemségre hivatkozott. Diplomáciai iratok tanulsága szerint Hitler kancellár nem zárkózott el az elképzeléstől 1942 szeptemberéig, amikor Berlin hivatalosan közölte, hogy a döntést a háború utánra kell halasztani, Magyarországnak nincs félnivalója keleten a szláv szomszédságtól, mert Galíciát sem a lengyelek, sem az ukránok nem kapják meg, hanem a Harmadik Birodalomhoz fog tartozni.

Pahirja szerint a mintegy 40 ezres magyar megszálló hadsereg harckészsége csekély volt, sem mentálisan, sem katonai szempontból nem volt felkészült, főként idősebb katonákból állt. Elsősorban a német katonai objektumok védelme volt a feladatuk, amivel 1941 decemberéig különösebb probléma nélkül megbirkóztak. A Vörös Hadsereg ellentámadásának megindulásával, illetve a szovjet partizántevékenység felerősödésével azonban a megtorlásokban és az előrenyomulás megakadályozásában is részt kellett venniük, ami már súlyos veszteségekkel járt. 1942 áprilisában irányították a keleti frontra a több mint 200 ezres 2. magyar hadsereget, amely a Don-kanyarban megsemmisítő vereséget szenvedett.

A „honvédség színe-javának pusztulása” megrendítette a magyar–német szövetségi viszonyt is, Magyarország titkos tárgyalásokba kezdett nyugati szövetségesek reményében. Az átszervezések után a magyar katonaság fő feladata a keleti fronton ismét a német kommunikációs vonalak és a fontos objektumok védelme lett, illetve levéltári források szerint a partizánok ellen a németek elsősorban a magyar alakulatokat vetették be. Német katonai jelentések szerint a magyarok folyamatosan fosztogatták a lakosságot, mindennapjaik a partizánoktól való rettegésben teltek, egyre növekedett körükben az elégedetlenség amiatt, hogy nem akartak német érdekekért harcolni. A szovjet partizánok jelentéseiből is a morális gyengeségre hivatkozás a legszembetűnőbb, a megszállók közül a magyarokról terjedt el az a vélemény, hogy ők bánnak a legkegyetlenebbül a civil lakossággal. Pahirja, bár csak egy lábujjgyezetben, él azzal a kiegészítéssel, hogy a magyarok magatartásában a romlott hadierkölcson túl közrejátszott a rossz élelmezésük, ellátottságuk is, amin a rekvirálásokkal tudtak javítani.

A II. fejezet az 1943 márciusa és az 1944 márciusa közötti időszak eseményeivel foglalkozik Voliny és Dél-Poliszja területén (nagyjából a mai Ukrajna északi területsávja a lengyel, a belarusz és az orosz határ mentén). A németek a magyar megszálló csapatokat széles körben bevonták az

illegális ukrán mozgalom elleni küzdelemben, a „pacifikálásba”, az élelmiszerrekvirálásba és a kommunikációs vonalak védelmébe. Ennek nyomán a banderisták – akik fő feladatuknak az ukrán emberek megvédését tartották – 1943 tavaszán-nyarán folyamatosan támadták a magyar egységeket, illetve számukra a németek hátszágában védelmi-rendfenntartó feladatokat ellátó, demoralizált és csüggedt magyar honvédek jelentették az első számú forrást fegyverszerzés tekintetében.

Az ukrán „erdei hadsereg” négy „fronton” harcolt: a németek, a magyarok, a szovjet partizánok és a lengyel illegális mozgalom ellen. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a könyvből feltűnően hiányzik a zsidó kérdés tárgyalása.) A banderisták fegyveres erőik kímélése érdekében a frontok csökkentésében voltak érdekeltek. A harcra a legkevésbé motiváltak a magyarok voltak, ezért a propagandával, a rölapokkal elsősorban őket célozták meg. Az első ilyen irányú tárgyalásra 1943 nyarán került sor Csatorijiszki település közelében. A párbeszédet a magyarok kezdeményezték egy emberveszteséget követelő összecsapás után, békét ajánlottak, s fegyvereket élelmiszerért cserébe. A csere létrejött, a békét azonban a magyarok hamarosan felrúgták. A hasonló tárgyalások azonban ettől kezdve sorra követték egymást. Előfordult az is, amikor a banderisták nem tartották be a megállapodást. Ugyancsak 1943 nyarán Cumany közelében az egymással vívott harcok után a magyarok nehézfegyvereiket és összes tartalék felszerelésüket átadták az ukránoknak, cserébe azért, hogy illegális vonalaikon keresztül hazajuttatják őket. A honvédeket azonban végül sorsukra hagyták a poliszjai mocsarakban. Az ukránok azzal is próbálkoztak, hogy a maguk oldalára állítsák át főként a kárpátaljai származású honvédeket. A „kárpátaljai dialektus” az egyes dokumentumok nyelvén is felismerhető. A tárgyalások során előkerült Kárpátalja – „a Magyarország által 1939 márciusában megszállt Kárpátontúl” – kérdése is, ahol az Ukrán Nacionalisták Szervezetének helyi tagjait súlyos atrocitások érték, többek között 1942-ben a munkácsi Kohner-kastélyban lefolytatott eljárások során. A nacionalisták a független Ukrajna keretei között szerették volna tudni a területet, de a tárgyalásokban annál tovább nem sikerült jutni, minthogy erről a magyarok csak egy független ukrán kormánnyal köthetnek politikai megállapodást.

A helyi „gentlemen's agreement”-eken túl 1943 novemberében döntés született egy magas szintű budapesti találkozó megszervezéséről is. Ukrán források szerint ezt a magyarok kezdeményezték, s garantálták az ukrán delegáció biztonságát, illetve a tárgyalások titokban tartását a németek előtt. A magyar honvédeknek öltözött ukrán delegáció a Lembergől érkezett Budapestre katonai repülőgéppel. A delegáció vezetője Miron Luckij volt. Egyik tagja, Jevhen Vrecjona tudott magyarul. A nyelvtudását 1938–1939-ben szerezte, amikor a félkatonai Kárpáti Szics tagja volt a ruszin Kárpátalján, az 1939. márciusi harcokban magyar fogságba került, ahol „kegyetlenül megkínózták”. Budapesten a fő cél a helyi megállapodásoknak az Ukrán Felkelő Hadsereg és a Magyar Honvédség közötti egyezséggé emelése volt. Ezenkívül az ukránok számításba vették, hogy miután a Vörös Hadsereg elfoglalja az ukrán területeket, az ukrán mozgalomnak új bázist kell teremtenie, s ehhez kérni fogják Magyarországtól, hogy Kárpátalja területén (Huszt, Ungvár, Kassa vonalon) tegyék lehetővé ennek a bázisnak a kialakítását. Egyéb vonatkozásban Kárpátalja kérdését, tekintettel annak kényességére, nem kívánták az asztalra tenni, bár bemutattak egy térképet Ukrajna lehetséges határaitól, amelyen Kárpátalja is Ukrajna részeként volt feltüntetve. Romániával egy hasonló tárgyalást éppen a területi viták akadályozták meg, illetve tettek lehetetlenné. Ezen kívül a tervek között szerepelt, hogy szükség esetére kérni fogják az ukrán menekültek befogadását – ennek hátterében Magyarországnak a civil menekültekkel kapcsolatos hozzáállásának pozitív tapasztalatai álltak.

Az ukrán delegáció december elején érkezett Budapestre, de a hónap közepéig várniuk kellett, mert Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke időközben váratlanul Berlinbe utazott. A találkozón a magyar vezérkarí tiszteken kívül jelen volt Saly Dezső, a Külügyminisztérium tanácsosa. A vendéglátók tájékoztatása szerint Horthy Miklós kormányzónak tudomása volt a találkozóról. Az ukrán delegáció egyik tagja, Ivan Grinyoh úgy emlékezett vissza, hogy egyfajta belső megelégedettséget érzett, mert a magyarok, egy szuverén állam vezetői tisztelettel fogadták őket, a tapasztalatlan diplomatákat, az illegális harcosokat, akik szembeszálltak a világ két leghatalmasabb államával. „Ez az addigi harcunk sikere volt, egy állam nélküli nemzet sikere, amelyik mégis az államiság tudatában gondolkodott és cselekedett.” Az viszont csalódás volt, hogy a tárgyalás kizárólag katonai vonalon zajlott, a kormány képviselőiben senki nem volt jelen. A katonai megállapodás mellett egy politikai egyezés az ukrán államiság („földalatti Ukrán állam”) elismerését jelentette volna a hivatalos Budapest részéről.

A budapesti tárgyaláson a felek megállapodtak, hogy a fronton kölcsönösen kerülni fogják a fegyveres összetűzést, a magyarok hivatalosan nem adnak át fegyvereket, de az ukránok hallgatólagos beleegyezésükkel szerezhetnek fegyvereket a raktáraikból. Ezenkívül a kiképzőtiszteket bocsájtanak a rendelkezésükre, akiket szintén a német éberség elaltatására magyar oldalon dezertőrökként fognak nyilvántartani. Az ukránok úgy tudták, hogy a megállapodást a magyar kormány is jóváhagyta. Kállay Miklós miniszterelnök csak a menekültek befogadását vetette el arra való hivatkozással, hogy túl nyilvánvaló kiállítás lenne és a németek részéről beláthatatlan következményeket vonna maga után. Viszont a magyarok felajánlották a közvetítést a banderisták és a lengyel illegális mozgalom között, mivel ez a szembenállás megosztja a bolsevikellenes erőket. Az ukránok azonban ezt elvetették.

A fent már említett Ivan Grinyoh visszaemlékezéséből ismerjük azt az epizódot, amikor az ukrán delegáció a tárgyalások végén felvetette, hogy Magyarország szakítson a németekkel és vonja ki a csapatait az ukrán területekről. Szombathelyi szerinte erre a következőt válaszolta: „Nem, inkább akasszon fel Sztálin, minthogy Hitler agyonlőjön.”⁷

Pahirja véleménye szerint a budapesti katonai vezetés azért ment bele a tárgyalásokba „az antibolsevista ellenállási mozgalommal”, mert Berlin nem engedte a „repatriálást”, és ilyen körülmények között a magyarok nem akarták, hogy az ország katonai potenciálja végképp felmorzsolódjon a keleti fronton. A „gentlemen’s agreement”-ekkel, illetve a budapesti megállapodással a titkosság, a konspiráció miatt jobbra csak a felsőbb vezetők voltak tisztában, így nem sikerült elérni a konfliktusmentességet. Az ukrán résztvevők visszaemlékezései mindenesetre erősen idealizálják ezeket a kapcsolatokat („hajlamosabbak idealizálni az ellenállók és a honvédek kapcsolatait, mint adekvát módon visszaadni a valóságot”).

A fejezetben levéltári források alapján leírt számos konkrét eset közül egyet idézünk fel, amelyik nagy valószínűséggel a legszínesebb. 1944. február 6-án Basuki község határában 60 kárpátaljai származású szökött honvéd csatlakozott az Ukrán Felkelő Hadsereghez. Ők meséltek el azt az esetet, amikor az egységük a németekkel közösen vett részt egy ukránok elleni akcióban. A németek előre küldték a magyarokat. A magyar egység parancsnoka azonban megtiltotta, hogy lőjenek az ukránokra. A banderisták a közelükbe érve odakiáltották: „Szervusz magyarok!”, majd kikerülve őket szétverték a fél kilométerrel beljebb meghúzódó német alakulatot és továbbálltak.

A III. fejezet az Ukrán Felkelő Hadsereg galíciai egysége és az I. magyar hadsereg kapcsolattörténetét eleveníti fel 1944 márciusa és októbere között.⁸ Fordulatot hozott az ukrán–magyar viszonyban, amikor Németország 1944. március 19-én néhány óra alatt, minden ellenállás nélkül megszállta Magyarország területét. Horthy kormányzó a helyén maradt, de a kormány és a vezérkar átalakult. Az I. magyar hadsereget Dél-Galíciába küldték. A magyar megszálló csapatoknál vezetőszerkezetet hajtottak végre, mindenhová németbarát tiszteket helyeztek, sőt ezek az egységek az önálló magyar irányítás alól is kikerültek. Ukrán részről is változások történtek. Galíciában megalakult az Ukrán Felkelő Hadsereg „Nyugat” csoportja, új vezetőkkel. Ilyen körülmények között a titkos megállapodások betartása lehetetlenné vált. A fenti állításokkal párhuzamosan külön alfejezetek szólnak arról, hogy az ukránok és a magyarok között a német megszállás után is voltak tárgyalások, sőt, konkrét együttműködés „teljességgel paritásos és kölcsönösen előnyös” alapon. Ebben a szakaszban a tárgyalásos, szövetségkötéses időszak alapvetően 1944 júniusa–júliusa.

A szerző hosszasan sorolja az eseteket a magyarok szélsőséges kegyetlenkedésének alátámasztására. Egy példa: „Pukaszivci falut felégették, 18 falusit agyonlőttek csak azért, mert itt eltűnt

⁷ No, I would rather be hung by Stalin than shot by Hitler.” *Ivan Hryniokh: Forty years ago in Budapest*. In: P.J. Potichnyj (ed.): *Ukrainian Supreme Liberation Council. Documents, official publications, papers*. Vol. 26. Book 4. Documents and Personal Accounts. Toronto–L’viv, 2001. 148. o. Vö.: <http://www.litopysupa.com/main.php?pg=2&bookid=26> (2015. 01. 08.)

⁸ Egy lemergi civil szervezet, a Galíciai Ukrán Egyesület (<https://www.facebook.com/UkrainianGalicia>) nAssembly/info?tab=page_info) 2014-ben a túlélőket megszólaltató kétrészes dokumentumfilm készített az Ukrán Felkelő Hadsereg történetéről. A rendező: Tarasz Himics. Az egyik tudományos tanácsadó: Olekszandr Pahirja. A kétszer egyórás dokumentumfilm I. részének 31. és 33. perc között van szó az Ukrán Felkelő Hadsereg galíciai egysége és az I. magyar hadsereg kapcsolatáról: <http://www.documentary.org.ua/uk/upa/online-1/> (2015. 01. 09.)

hét honvéd.” Május elején a szovjet partizánok provokációja nyomán felégetett Runguri faluban 110 civil pusztult el. A helyi lakosságot kényszerítették, hogy vegyenek részt a védelmi vonalak kiépítésében. Pahirja megjegyzi, hogy gyakorta lőttek agyon embereket, mert azzal gyanúsították őket, hogy „részt vesznek az ukrán földalatti mozgalomban”. A gyanús személyeket „különleges légerekbe” zárták. Feltűnően nincs szó azonban a banderisták tetteiről, bár nyilván nem véletlen például egy 1944. júniusi belső utasításban, amelyik arról szól, hogy kerülni kell a konfliktust a magyarokkal, többek között az a kitétel, hogy tilos agyonlőni a foglyokat.

A banderisták feljegyzései szerint összességében a magyarok rosszabbak voltak a szovjeteknél és még rosszabbak a németeknél, de nem lehet minden magyar egységet egy kalap alá venni, emberség dolgában egyértelműen sok múltott a közvetlen parancsnokokon. Az Ukrán Felkelő Hadsereg soraiból fennmaradt feljegyzésekből az is kiderül, hogy a magyarok teljesen tájékozatlanok voltak a terepen, nem tudták, hol, merre járnak az úttalan utakon, így továbbra is tőlük volt a legkönnyebb fegyvert zsákmányolni. A magyarok éhesek voltak, mindenütt ennivalót kerestek, szídták a saját kormányukat meg a németeket, a bizonytalan kimenetelű harcokban elvesztették a fejüket. Galíciában a magyarok együttműködtek a „lengyel földalatti mozgalommal” az ukránokkal szemben.

A szovjet front, a közös ellenség közeledtével a felek közötti ellentétek csillapodtak. A banderisták között terjedt egy titkos utasítás, hogy civilben próbáljanak meg barátkozni a magyarokkal, invitálják meg őket az otthonaikba, a beszélgetések, a közös éneklés – a néplélek – segíthet annak felismerésében, hogy nem ellenségek. Különösen lehet hagyatkozni a jóindulatra azok esetében, akikkel az első világháborúban még egy hadseregben szolgáltak.

Pahirja felidéz egy feljegyzést egy magyar katonatiszt és egy falusi pap beszélgetéséről Bilobereza faluban 1944 nyarán. A katonatiszt arról beszélt, hogy a magyar katonai vezetés számol azzal, hogy a Magyar Királyság északkeleti határai mentén létrejöhet a független ukrán állam. Az ukránok lemondanak Kárpátaljáról Budapest jóindulata, külpolitikai támogatása érdekében, a magyarok pedig a maguk részéről úgy erősítenék meg a közös határt, hogy Kárpátaljáról a ruszinokat áttelepítik Galíciába. A szerző hozzáteszi, hogy azt nem lehet tudni, mennyire volt elterjedt ez a vélemény, de több forrásból is ismertek ehhez hasonló megfogalmazások.

A mindössze néhány oldalas utolsó fejezet az Ukrán Felkelő Hadsereg (nincs kimondva, de valószínűsíthetően egyszemélyes) „missziója” magyarországi tevékenységét taglalja 1944 szeptembere és 1945 márciusa között. 1944 szeptemberében Andrij Dolnickij, az Ukrán Felkelő Hadsereg „Nyugat” csoportjának Huszton tartózkodó összekötő tisztje jelentette feletteseinek, hogy a magyarok tájékoztatták a németeket az ukránokkal folytatott tárgyalásokról, s ezzel kapcsolatban további utasításokat vár. Erre azt a választ kapta, hogy hozzon önálló döntést arról, marad-e a magyaroknál és továbbra is fenntartja-e a kapcsolatot a magyar katonai vezetéssel. Dolnickij maradt. Szeptember végétől Budapesten tartózkodott. Októberben a Vörös Hadsereg már Kárpátalján volt, s az ukrán képviselő végképp elveszítette a kapcsolatot az Ukrán Felkelő Hadsereg parancsnokságával.

Magyarország kudarcot vallott a kiugrásról folytatott titkos tárgyalásokban, és a hónap közepén az országban átvették a hatalmat a nyilasok. Dolnickij személyes ismeretségi alapon még tartotta a kapcsolatot a vezérkarral, ahol október végén felkérték, hogy Nyugat-Magyarországon vegyen részt „partizán egységek” (a „Kopjások”) felkészítésében az „irreguláris hadviselésre”. Ebben a felkészítésben az Ukrán Felkelő Hadsereg több más tagja is segédkezett. A front gyors előrehaladtával az ukránok kimenekítésére nem volt mód, azt mondták nekik, hogy nincs benzin a repülőgéphez, ezért magánúton, illetve a „Kopjásokkal” együtt menekültek. Egyes visszaemlékezésekben vannak utalások arra, hogy néhányan Budapest ostromakor részt vettek a védekezésben. A szerző szerint ez az utolsó aktív kapcsolódási pont, amiről jelenleg tudomásunk van.

A háború után a Magyar Szabadság Mozgalom is tagja lett az Ukrán Nacionalisták Szervezete kezdeményezésére 1943-ban létrehozott Népek Antibolszevista Blokkjának (Anti-Bolshevik Bloc of Nations – ABN). 1956-ban pedig az Ukrán Nacionalisták Szervezetének Külföldi Tagozata nyilatkozatban támogatta a magyar „nemzeti felkelést”, illetve ugyancsak nyilatkozatban szólította fel a szovjet hadsereg ukrán tagjait, hogy „ne harcoljanak a magyar forradalmárok ellen”. Ezek azonban már csak utóhangok egy fontos kapcsolattörténeti fázisban, s Pahirja szerint ez így maradt egész a Szovjetunió fennállásának utolsó szakaszáig, az 1980-as évek végéig.

Fedinec Csilla